

Lietuviškų mokslo knygų peržiūrėjimo komitetas prie Varšuvos mokslo apygardos („apskrities“) 1910 m. vasario 12 d. nutarė leisti Lietuvos mokyklose vartoti keletą knygelių; jų tarpe buvo Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“. Netrukus šį nutarimą patvirtino Varšuvos mokslo apygardos globėjas²⁸.

Prie Žemaitės „Rinkinėlio vaikams“ dar ne kartą ir vėliau grįžtama. Štai 1916 m. kaizerinės okupacijos metais pasirodė J. Zavadskio išleistas 3-sis jo leidimas. (Rašytoja tuo metu gyveno Amerikoje). 1956 m. išėjo 15 000 egz. tiražu V. Valiaus iliustruotas 4-sis šios knygutės leidimas. Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“ keliolika metų buvo vienas iš populiarių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų skaitymo knygu.

Prie Žemaitės raštų bibliografijos

Žemaitės „Raštų“ 6-ajame tome (Vilnius, 1957, p. 489—528) išspausdinta plati B. Mituzienės paruošta „Žemaitės raštų bibliografija“. Jos papildymų išspausdino V. Žukas „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimų“ II tome (1962, p. 181—184). Prie Žemaitės raštų bibliografijos tenka prijungti dar keletą jos kūrinių publikacijų, išspausdintų Vilniaus ir lietuvių emigrantų spaudoje. Jie papildė Žemaitės kūrinių spausdinimo istoriją, jos kūrybinio palikimo vaizdą.

Nei į Žemaitės kūrinių rinkinius, nei į jos bibliografiją nebuvo įtraukta jos recenzija apie J. Lindės-Dobilo romaną „Blūdas“. J. Lindės romanas apie 1905—1907 m. revoliucijos įvykius Lietuvoje pasirodė Vilniuje 1912 m. Revoliuciją Lietuvoje J. Lindė-Dobilas pavaizdavo gana siaurai, be to, iš reakcinių pozicijų — parodė ją kaip „blūdą“, kliedėjimą. Nepaisant „reakcinių „Blūdo“ tendencijų ir pernelyg siauro revoliucijos pavaizdavimo, romanas pasižymi ryškiais realistiniais bruožais, suteikiančiais jam nemažą pažintinę vertę, kurią ypač padidina tai, kad romane yra keletas meniškai nupieštų žmonių paveikslų“¹.

Žemaitės recenzija apie šį kūrinių, antrašte „Bludas“ arba „Lietuva Revoliucijos metu“ buvo išspausdinta „Lietuvos ūkininke“ (1912, spalio 25 (lapkričio 7), Nr. 43, p. 434). Rašytoja labai teigiamai įvertino šį pirmą stambų lietuvių literatūros prozos kūrinių, pažymėjo jo realizmą, aprašytų įvykių tikroviškumą, meniškai sukurtus personažų paveikslus. Žemaitė rašė: „Puikiausias žiedas, pražydes mūsų rašliavoje! Taip ne kitaip! O jos tverėjas, Dobilas, kas? Prakilniausias talentas, poetas, artistas. Neužtenka žodžių įspūdžiams išreikšti. Kokį žmogų nepamainėja knygoje, rodosi matai jį, pažįsti seniai, girdi jo kalbą. Randi kitą aprašomą ir tas čia pat prieš akis gyvas stovi. Įvairūs atsitikimai aprašyti, rodos ir tu buvai ten sykiu ir gyveni kasdien sykiu. O tas giliausias žmonių sielos pažinimas, ta vidurinė jų dvasios kova, tie jų įspūdžiai, jausmai, meilė, baimė, abejonės, užuojautos! Tas gyvas šios dienos gyvenimo šūkuriu nupiešimas! ne tik tais metais, kuriuos aprašinėja, bet ir šiandien ir kasdien.“

Žemaitės kūrinių rinkiniuose nebuvo spausdinamas ir jos bibliografijoje neužregistruotas straipsnelis „Į motinėles!“ Jis buvo išspausdintas klerikalinės krypties Vilniaus žurnale „Aušra“ (1914, Nr. 44, p. 545—546). Straipsnelyje Žemaitė aprašė karo pabėgėlių vaikų skurdą ir vargą ir kvietė Lietuvos, o ypač Vilniaus moteris aukoti vaikams patalynės; drabužių bei lėšų jiems įgyti.

²⁸ „Lietuvos žinios“, 1911, sausio 8(21), Nr. 3.

¹ Lietuvių literatūros istorija. T. II: Kapitalizmo epocha. (1861—1917). Red. K. Koršakas. V., 1958, p. 609.

Amerikoje leistame laikraštyje „Tėvynė“ (1915, Nr. 7) buvo išspausdintas Žemaitės laiškas Albinui Rimkai, kuriame rašytoja kritiškai įvertino Lietuvių draugijos dėl karo šelpti veiklą. (Zr. Žemaitės Raštų 6-ji tomas, p. 369—376). Šio laiško ištraukų išspausdino Vilniuje leistas laikraštis „Viltis“ (1915, kovo 17(30), Nr. 61). Už šį laišką laikraštis rašytoją kritikavo ir kaltino Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti šmeižimu.

Lietuvių draugija aukštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti 1916 m. Maskvoje išleido „1916 metų kalendorių“. Jame (p. 23—34) buvo išspausdintas plačiau skaitytoms nežinomas Žemaitės apsakymas „Kareivis“, pasirašytas „Žemaitės“ slapyvardžiu. Žemaitė kartu su Bulotomis 1915 m. vasarą, artėjant vokiečiams prie Vilniaus, pasitraukė į Rusiją ir apsigyveno Petrograde. 1916 m. vasario pradžioje iš Petrogrado ji išvyko į Ameriką. Minėtam „1916 metų kalendoriui“ cenzūros leidimas buvo gautas 1916 m. vasario 1 d. Tuo būdu, apsakymą „Kareivis“ rašytoja, greičiausiai, bus parašiusi Petrograde ir, gal būt, specialiai tam kalendoriui. Apsakymas „Kareivis“ yra vienintelis beletristikos kūrinys pirmo pasaulinio karo tematika. Jis reikšmingas antikarine nuotaika bei pacifistinėmis tendencijomis.

1937 m. pažangaus laikraščio „Argentinos lietuvių balsas“ Buenos Aires mieste išleistame „Kalendoriuje 1938 metams“ buvo išspausdintas Žemaitės vaizdelis „Dėl pirštinių“ (p. 43—48). Sekančiais metais Montevideo mieste leidžiamame pažangiajame Urugvajaus lietuvių laikraštyje „Darbas“ (vasario 12, Nr. 3; vasario 26, Nr. 4; kovo 12, Nr. 5) buvo išspausdintas Žemaitės kūrinys „Nelaimingi vaikai“. Tekstas paimtas iš B. Pranskaus-Zaliono 1934 m. Minske išleistos „Literatūros chrestomatijos“.

Dėl Žemaitės „Monologo“

1900 m. klerikaliniam laikraščiui „Tėvynės sargas“ Žemaitė nusiuntė savo kūrinį, antrašte „Monologas“. Ta proga laikraščio redakcija „Atsakyme“ Žemaitei rašė, kad išsiųstą kūrinį gavo. Norėdama padaryti Žemaitę nuolatine klerikalinės spaudos bendradarbe, redakcija pataikaudama rašė: „Tamstos rasztams paskiriame pirmą vietą, jei nebijosi „su mumis“ darbuotis“. Tačiau toliau redakcijos „Atsakyme“ nurodoma, kad atsiųsto kūrinio išspausdinti negalima „dėl jo perdidelio zolizmo“. (Zolizmas — sekimas natūralizmo atstovo prancūzų rašytojo E. Zolia kūryba.— V. Z.). Esą, tas kūrinys „per labai negativizškos pakraipos“, o tokie „rasztai ne tiek pamokina, kiek demoralizuoja. „Monologas“ daro įspudį, ale — szliksztų“. Patariama visiškai jo nespausdinti.

Yra žinomi du Žemaitės monologai: „Monologas caro tarno“ ir „Klebono gaspadyne“. Abu šie kūriniai pirmą kartą buvo išspausdinti 1902 m. „Okininke“ (Nr. 3 ir 9). Pagal išspausdinimo metus buvo nustatyta ir jų parašymo data — 1902 m. (žr. Ž e m a i t ė. Raštai. 6-se t. T. 5, Vilnius, 1957, p. 294, 304).

Gali būti, kad „Tėvynės sarge“ minimas „Monologas“ yra iki šiol nespausdintas ir plačiau nežinomas kūrinys. (Redakcija siūlė jį nusiųsti į Ameriką Susivienijimui lietuvių Amerikoje.) Tokią prielaidą leidžia daryti „Tėvynės sarge“ išspausdintas „Monologo“ apibūdinimas. Laikraštis nurodė, kad tai esąs natūralistinis, negatyvinis kūrinys, kai tuo tarpu „Monologas caro tarno“ yra pamfletas, nukreiptas prieš carizmą, politinę santvarkę, ekonomines valstiečių gyvenimo sąlygas, lietuvių švietimo ir spaudos būklę, religijos persekiojimą ir kt.